İslam Öğretisinde Bütün ve Parça (Küll ve Cüz) Diyalektiği:

Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İnceleme

İslam felsefesi, kelam, tasavvuf ve sosyoloji disiplinlerinde varlık, bilgi ve toplum tasavvurunun temelini oluşturan en derin, en çok katmanlı tartışmalardan biri, bütün (küll) ile onu oluşturan parçalar (cüz) arasındaki ilişkinin mahiyetidir. Bir varlığın bağımsız bir birim mi yoksa daha büyük bir yapının alt unsuru mu olduğu sorusu; salt bir fiziksel konumlandırma meselesi değil, ontolojik hiyerarşinin, ilahi bilginin sınırlarının, nefis terbiyesinin ve toplumsal nizamın anlaşılmasında kilit bir rol oynayan evrensel bir paradigmadır.

İslam düşünce geleneğinde bütün ile onu oluşturan parçalar arasındaki ilişki, mekanik ve cansız bir birleşme olarak değil; anlamın, gayenin ve varoluşsal kimliğin sürekli yeniden tanımlandığı dinamik bir diyalektik olarak ele alınır. Parçanın bütünü oluştururken geçirdiği dönüşümler, bütünden kopuşun yarattığı varoluşsal yabancılaşma ve ıstırap, parçanın bütüne karşı kendi varlığını öncelemesi veya bütünde eriyerek kendi sınırlarını aşması gibi durumlar, İslam'ın temel metinlerinde ve düşünürlerin eserlerinde muazzam metaforlarla işlenmiştir.

Bu rapor, parçanın bütün içindeki konumunu, bütünden habersiz olmanın yarattığı ontolojik körlüğü, özelliğini yitirerek bütün ile tarif edilme yüceliğini ve parçanın kendine odaklanıp bütün içindeki tanımını terk etmesinin yıkıcılığını mantıksal, felsefî, tasavvufî ve sosyolojik boyutlarıyla kapsamlı bir biçimde incelemektedir.

Mantıksal ve Ontolojik Çerçeve: Küll, Cüz, Küllî ve Cüz'î Kavramlarının Sınırları

İslam mantık ve ontoloji geleneğinde bütün ve parça ilişkisi tanımlanırken, kavramsal bir karmaşanın önüne geçmek için **"küll" (bütün)** ve **"cüz" (parça)** ile **"küllî" (tümel/cins)** ve **"cüz'î" (tikel/fert)** kavramları arasında kesin, aşılmaz bir kategorik ayrım yapılır. Bu kavramsal ayrım, parçanın bütün içindeki fonksiyonunu ve hiyerarşik değerini kavramak açısından büyük önem taşır.

Ontolojik bağlamda **küll, birden fazla parçanın bir araya gelerek oluşturduğu bütündür; cüz ise bu bütünün dışarıda tek başına, bağımsız bir varlığı ve işlevi düşünülemeyen parçasıdır.** Örneğin, insan bedeni bir külldür; el, ayak, göz ve kulak ise bu bedenin cüzleridir. Bir elin dış dünyada bedenden bağımsız, müstakil bir "el" olarak yaşamsal işlevini sürdürmesi imkânsızdır; parçanın anlamı ve varlığı, ancak bütüne (bedene) entegre olduğu ve o bütünün yaşam akışından beslendiği sürece mevcuttur. Bir ağacın tümü küll, dalı veya yaprağı ise cüzdür. Bütün evreni bir küll olarak düşündüğümüzde, Dünya gezegeni o bütünün yalnızca bir

cüzü konumundadır. Küll, cüzlerin salt aritmetik bir toplamı değil, onlara anlam ve form kazandıran üst bir gerçekliktir.

Küllî ise, zihinsel bir şemsiye kavram, bir tür veya cins ifadesidir; dışarıda bağımsız olarak varlıklarını sürdüren fertlerin ortak adıdır. Cüz'î ise bu küllî kavramın şemsiyesi altındaki her bir bağımsız, somut ferttir. Örneğin "insanlık" bir küllî iken, "Hasan" veya "Zeynep" birer cüz'îdir. Küllînin dış dünyada somut bir varlığı (vücud-u haricîsi) yoktur; o, cüz'îlerin şahs-ı manevisini temsil eden itibarî, soyut veya nisbî bir emirdir.

Kavram	Ontolojik Tanım ve Karakteristik Özellikleri	Belirgin Örnekler
Küll	Parçalardan oluşan ve parçaları olmadan bütünlüğü bozulan somut, fiziksel veya yapısal bütün.	Ağacın tamamı, insan bedeni, Güneş sistemi, Dünya.
Cüz	Küllü oluşturan, bütünün dışında tek başına yaşamsal işlevi veya tanımı olmayan yapıtaşı.	Ağacın yaprağı, insanın parmağı, yerküredeki bir dağ.
Küllî	Altında bağımsız varlıkları olan fertleri barındıran şemsiye/tümel kavram. Kendi başına somut varlığı yoktur.	"İnsan" türü, "Ağaç" cinsi, "Hayvanat" alemi, "Nebatat".
Cüz'î	Küllî bir kavramın altına giren ve dışarıda bağımsız varlığı, şahsiyeti olan fert.	Belirli bir insan (Ali), belirli bir elma ağacı, belirli bir serçe.

İslam düşüncesine göre, ***"Küllîye ait olan her özellik cüz'îde de bulunur"*** kuralı geçerlidir. Bir serçe türünde (küllî) bulunan tüm özellikler, tek bir serçede (cüz'î) de minyatür bir model olarak mevcuttur.

Ancak küll ile cüz arasındaki bağ farklıdır;
cüz, küllün sadece bir kısım özelliğini taşır.
Parmağa "insan" denmez;
ancak bir insana, "insan nev'inin" tüm vasıflarını taşıdığı için doğrudan "insan" denir.

Bütün ile parça arasındaki bu ontolojik aidiyet, İslam alimleri tarafından tevhidin (Allah'ın birliği) ispatında temel bir argüman olarak kullanılmıştır.

Bütünün (küll) sahibi ve yaratıcısı kim ise, parçanın (cüz) sahibi de O olmak zorundadır, zira parça bütünün sistemine muhtaçtır.

Bir elin vazife görebilmesi için bedenin çalışması, bedenin çalışabilmesi için ise dünyanın dönüşü, güneşin ısısı, havanın solunabilirliği ve tüm kâinat sisteminin ahenk içinde işlemesi gerekir. Dolayısıyla bir elmayı dalından koparmadan hareket ettirdiğinizde nasıl ki tüm ağacı ve ağacın kökleriyle bağlı olduğu yerküreyi titretiyorsanız, bir tek atomu veya bir tek hücreyi (cüz) yaratıp idare edebilmek için de bütün kâinatı (küll) yaratıp idare edecek mutlak bir ilim ve kudret

zorunludur.

Varlık, birbirinden bağımsız kompartımanlara bölünemez; en küçük parça, en büyük bütünün ayrılmaz bir uzantısıdır ve aralarında mutlak bir nedensellik ve aidiyet ağı mevcuttur.

Kelam ve Felsefe Düzleminde Bütün ve Parça

Bütün ve parça ilişkisi, İslam kelamı (teoloji) ve İslam felsefesi (meşşai gelenek) ekollerinde madde tasavvurunun ve ilahi bilginin merkezinde yer alarak, evrenin işleyişine dair farklı açıklamaların doğmasına zemin hazırlamıştır.

Kelam Atomculuğu: Cüz'ü Lâ Yetecezzâ (Bölünemeyen En Küçük Parça)

Erken dönem İslam teologları (özellikle Eş'ari ve Mutezile kelamcıları), evrenin işleyişini ve yaratılışın sürekliliğini açıklamak için **"Cüz'ü lâ yetecezzâ" (bölünemeyen en küçük parça/atom)** kavramını geliştirmişlerdir. Grek atomculuğunun (Demokritos ve Epiküros) determinist ve materyalist yapısından farklı olarak, kelamcılar evrendeki bu en küçük parçacıkların ezeli olduğuna, kendi başlarına hareket edebildiklerine veya nesnelerin doğasından kaynaklanan bir otonomiye sahip olduklarına inanmazlar.

Kelamcılara göre atomlar (cüzler), uzamsal boyutları (uzunluk, genişlik, derinlik) olmayan, noktasal varlıklardır. Bu boyutsuz cüzlerin yan yana gelerek çizgileri, çizgilerin yüzeyleri, yüzeylerin ise üç boyutlu cisimleri (küll) oluşturması mekanik bir tesadüfün eseri değil, **her an varlığı yoktan yaratan Yaratıcının (Allah'ın) kudretinin doğrudan ve sürekli tecellisidir**. Bütün varlık, sonsuz kez bölünebilecek sürekli (kontinü) bir yapıya sahip değildir; belirli bir sınırda, artık fiziksel veya teorik olarak bölünemeyen nihai "cüz"e ulaşılır. Bütün (cisim), bu cüzlerin Allah'ın "Kün" (Ol) emriyle bir araya getirilmesiyle oluşur ve yine O'nun iradesiyle çözülerek fesada uğrar.

Bu teolojik perspektifte parça, **bütünün bağımsız yapıtaşı değil, ilahi kudretin anlık bir sembolüdür;** evrendeki devasa bütünler, bu bölünemez parçaların ilahi irade ile her an yeniden telif edilmesiyle kaimdir. **Bütünlük, parçaların kendi içsel tabiatından değil, parçaları bir arada tutan aşkın bir iradeden kaynaklanır.** Bütünün varlığı, ancak parçayı her an varlıkta tutan kudretin eseri olabilir.

İbn Sina Felsefesinde Küllî ve Cüz'î Bilgi Diyalektiği

İslam meşşai felsefesinin zirve ismi İbn Sina, parça-bütün ve tümel-tikel ilişkisini, felsefi bir kriz konusu olan **"Tanrı cüz'iyatı (tekil, değişken parçaları ve olayları)** bilir mi?" sorusu üzerinden, son derece incelikli bir epistemolojik çerçeveyle ele almıştır.

İbn Sina, Allah'ın **mutlak, zorunlu ve değişmez (Vacibu'l-Vücud)** olduğunu, **cüz'î varlıkların (parçaların) ise oluş ve bozuluşa (kevn ve fesad) tabi, zaman ve mekânla sınırlı ve sürekli bir akış içinde olduğunu** belirtir. Eğer Allah, cüz'îleri insanların bildiği gibi değişken, zamana bağlı (geçmiş, şimdi, gelecek) ve duyusal bir şekilde bilseydi, bilinen nesnenin (parçanın) her an

değişmesiyle ilahi bilginin ve dolayısıyla ilahi zatın da değişime uğraması, yani O'nun hadis (sonradan olan) olaylara mahal olması gerekirdi. Bu felsefi çelişkiyi çözmek için İbn Sina, Allah'ın cüz'iyatı cehaletle değil, ancak mutlak bir tenzih ilkesi gereği **"küllî bir tarzda bildiği"** teorisini öne sürer.

Bu teoriye göre, **Yaratıcı, varlığın ilk ve nihai sebebi olduğu için, kendi zatını aklettiğinde, kendi zatından taşan (sudur eden) tüm varlık silsilesini, yani bütünün şemasını, küllî ilke ve yasalarını değişmez bir biçimde ezelden ebede tek bir aklî bilme edimiyle bilir.** Parçanın (cüz'înin) varlığı, o bütünü (küllîyi) kuşatan ilahi neden-sonuç ağının mecburi bir sonucu olarak zaten Allah'ın küllî ilmine dahildir. Bütünün içindeki parça, yaratıcının bilgisinden gizli kalamaz. Ancak Yaratıcı, parçayı zamanın içine hapsolmuş bir şekilde (olay anında duyusal bir tecrübeyle) değil, bütün nedenleri ve sonuçları aynı anda kuşatan, zaman üstü, aklî ve nedensel bir bakışla (küllî olarak) bilir. Parçanın kimliği ve varoluşu, bütünün ezeli bilgisinin içindeki zorunlu yeri ile tanımlanır ve ilahi bilgide parça ile bütün arasında hiçbir zamansal boşluk yoktur.

Tasavvufi Varoluş: Parçanın Bütünde Erimesi ve Özelliğini Yitirmesi

Tasavvuf düşüncesinde, parça ve bütün ilişkisi ontolojik veya mantıksal bir kategorizasyondan ziyade, doğrudan insan ruhunun varoluşsal tecrübesi, **benlik idraki ve seyr u sülûk (manevi yolculuk)** meselesidir. Bu idrakte bütün, Allah'ın mutlak varlığı ve tecellilerinin birliği (Vahdet); parçalar ise yaratılmışlar alemindeki çokluk, farklılık ve geçici görünüşler (Kesret) olarak ifade edilir.

Vahdet ve Kesret: Dalgadaki Denizi Görmek

Tasavvufa göre asıl, **hakiki ve mutlak varlık yalnızca Allah'tır (Vahdet)**; evrendeki diğer tüm varlıklar, eşya ve olaylar **(Kesret) O'nun isim ve sıfatlarının aynalardaki tecellilerinden (yansımalarından) ibarettir**. Tıpkı beyaz ışığın bir prizmadan geçip yedi ayrı renge (kesret) bölünmesi ve bu yedi rengin hızla döndürüldüğünde zihinde tekrar beyaza (vahdet) ulaşması gibi, varlık alemi de tek bir ilahi kudretin sayısız formda görünmesidir. Yüz trilyon hücre (parçalar) bir araya geldiğinde nasıl ki tek bir insan bedeninde vahdete eriyorsa, gökyüzündeki sayısız yıldız veya yeryüzündeki sayısız rızık da Rezzak ve Halık gibi ilahi isimlerin tecellisi olmada vahdete ererler.

İsmail Hakkı Bursevî'nin muazzam metaforuyla bu durum, okyanusun durgun ve dalgalı hallerine benzetilir. **"Vahdet" okyanusun durgun halidir; "Kesret" (parçalar) ise rüzgarla (tecelliyatla) oluşan dalgalardır**. Dalganın okyanustan ayrı, bağımsız, müstakil bir varlığı (vücudu) yoktur; dalga sadece bütünün o anlık geçici bir görünümü, bir formudur. Rüzgar dindiğinde parça (dalga) bütüne geri döner. Eğer dalganın kendine ait bağımsız bir varlığı olsaydı, okyanus durulduğunda yok olmazdı. Bu bakımdan, eşyayı mutlak ve Allah'tan bağımsız cüzler (parçalar) olarak görmek tasavvufi açıdan derin bir yanılgı, bir şirktir. **Parça, bütünün bir cüzü değil, O'nun tecellisi, O'nun sanatıdır**.

Parçanın Özelliğini Yitirmesi ve Bütün İle Tarif Edilmesi: Fenâ ve Bekâ

Makamları

Tasavvufun temel gayesi, parçanın (insanın) kendi sınırlı, aciz kimliğini ve benlik iddiasını terk edip bütünde (Allah'ın varlığında) erimesi ve hakikate ulaşmasıdır. Bu hal, **"Fenâ" (yok olma, erime)** kavramıyla açıklanır. Parça, bütüne katılırken kendi bireysel varlık iddialarından, bencil özelliklerinden, şehevî arzularından ve **masivadan (Allah dışındaki her şeyin sevgisinden)** sıyrılır.

Bu durum, sufilerin edebiyatında sıklıkla başvurduğu "Damlanın deryaya kavuşması" metaforuyla anlatılır. Bir su damlası (parça), okyanustan (bütün) geçici olarak kopmuş, havada süzülen bir zerrecik gibidir. Damlanın kendine ait küçük bir hacmi, bir sınırı ve zayıf bir varlığı vardır. Ancak damla tekrar okyanusa düştüğünde artık onun sınırları, hacmi, adı ve "damla" olma vasfı tamamen ortadan kalkar. O artık okyanustur; okyanusun heybetiyle, derinliğiyle ve kuşatıcılığıyla bir olmuştur.

Benzer şekilde insan (salik), iradesini, varlık iddiasını ve nefsani huylarını Allah'ın iradesi içinde tamamen **erittiğinde (Fenâ fillah),** beşeri sınırlarını aşar. Parça, parça olma özelliğini yitirir ve artık bütün ile tarif edilir hale gelir. Kudsî hadiste ifade edilen ***"Ben kulumun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum"*** sırrı tam olarak bu noktada tecelli eder. Fenâ makamına eren bir salik, fiillerini kendinden bilmez, **Hakk'ın fiillerinin kendisinde zuhur ettiğini müşahede eder**. Hallac-ı Mansur'un "Ene'l-Hakk" (Ben Hakk'ım) nidası da parçanın bütünde kaybolup, kendi varlık iddiasını tamamen sıfırlayarak geriye yalnızca Bütün'ün mutlak varlığının kaldığını ilan etmesinden ibarettir.

Tasavvufi Makam	Parçanın Durumu	İlişkinin Mahiyeti
Fenâ-yı Ef'al	Parça, kendi fiillerinden fani olur.	Kişi hiçbir eylemi kendine mal etmez, tüm eylemlerin Allah'ın kudretiyle gerçekleştiğini idrak eder.
Fenâ-yı Sıfat	Parça, kendi sıfatlarından fani olur.	Kişi irade, ilim, görme gibi sıfatlarının aslında ilahi sıfatların bir tecellisi olduğunu anlar, bencilliğinden kurtulur.
Fenâ-yı Zat	Parça, varlık iddiasını tamamen yitirir.	Hakiki varlığın yalnızca Allah olduğunu, kendisinin bağımsız bir vücudu olmadığını müşahede eder (Damlanın deryaya karışması).
Bekâ billah	Parça, Bütün'ün sıfatlarıyla yeniden varlık kazanır.	Kişi nefsiyle fani olduktan sonra, Hakk ile baki kalır. Kötü huyları silinmiş, yerine ilahi ahlak yerleşmiştir.

Fenâ makamının ardından gelen **"Bekâ billah" (Allah ile baki olma)** makamında ise, parça tamamen pasif bir hiçliğe mahkum olmaz; aksine, bütünün beka sıfatıyla, O'nunla birlikte ebedi ve asli bir varlık, yepyeni bir şuur kazanır. **Cehâlet fani olurken ilim baki kalır, isyan fani**

olurken itaat baki kalır, kötü ahlak fani olurken güzel ahlak baki kalır.

Parça, ancak bütüne katıldığında ve ona mutlak teslimiyet gösterdiğinde kendi gerçek kemaline ulaşır.

Bütünden Ayrılan Parçanın Istırabı ve Gurbeti: Ney Metaforu

Bütün ile parçanın ayrılık dramı ve parçanın çektiği tarifsiz ıstırap, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin ilk on sekiz beytinde muazzam bir "Ney" metaforuyla sembolize edilir. Kamışlık, vahdet alemini, mutlak bütünü, ilahi kaynağı, ruhlar alemini (Bezm-i Elest) ve insan ruhunun anavatanını temsil eder. Ney ise oradan kesilip koparılan, içindeki öz (nebatî varlık) boşaltılan, göğsüne ayrılık acısıyla delikler açılan, ateşte dağlanan bir parçadır; yani dünya hayatına gönderilen, gurbetteki insandır.

Bütünden ayrılan parça, yeryüzü gurbetindedir ve adeta bir sürgündedir. Kendi vatanından ve aslından koparıldığı için inleyerek feryat eder: ***"Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek ve kadın herkes ağlayıp inledi".*** Mevlana'ya göre bütünden ayrılan parça, fıtraten aslına dönmek için kalbinde sürekli bir ateş, sönmek bilmeyen bir iştiyak (özlem) duyar; ***"Her kim ki aslından uzaklaşmışsa, yine kavuşma zamanını arar".***

Burada parça, bütünlüğünden kopartılmış olmanın acısını duyar, ancak bu acı ve "aşk ateşi", parçanın tekrar bütüne yönelmesini sağlayan tek itici güçtür. İnsan ruhu, bedene (balçığa) hapsedilerek "küll" olan yaratıcısından ve anavatanından ayrı düşmüş gibi görünse de, tıpkı neye üflenen sıcak nefes gibi, içindeki o ilahi soluk onu sürekli kaynağına, bütüne doğru çağırır. Parçanın bu inleyişi, diğer insanlara (diğer parçalara) sırlarını açar ve onlardaki uyuyan özlemi de uyandırır. Ney, ayrılık yarasıyla parça parça olmuş bir gönül arar ki, ancak o zaman aşkın ve kavuşma arzusunun sırlarını anlatabilsin.

Bütünün Bir Parçası Olup Bütünden Haberi Olmamak: Gaflet ve Ontolojik Körlük

İnsanın ontolojik durumundaki en büyük trajedilerden biri, **"bütünün bir parçası olup da bütünden habersiz olması"** paradoksudur. Bu durum, İslam tasavvuf ve ahlak düşüncesinde **"Gaflet" (bilinçsizlik, uyku hali, unutkanlık)** olarak isimlendirilir.

Gaflet, parçanın içinde yüzdüğü devasa bütünlüğü idrak edememesi, parçası olduğu anlam ağından kopuk, kör, sağır ve salt mekanik bir yaşama sürüklenmesidir. Sufiler bu hali açıklamak için sıklıkla "deniz ve balık" metaforunu kullanırlar. Denizin içinde doğan, denizde yaşayan, her nefesini su ile alan ve sudan çıktığı an ölecek olan balıklar, zaman zaman "Su nerede?" diye bir arayışa girerler veya suyun varlığından tamamen gafil bir biçimde hayatlarını sürdürürler. Okyanus tarafından tamamen kuşatıldıkları için suyun ve o devasa bütünün farkında bile değildirler.

İnsan da ilahi rahmetin, vahdet deryasının, kâinat çapındaki muhteşem ekolojik ve kozmik nizamın tam ortasında, o sistemin vazgeçilmez bir parçası ve yaratılmışların halifesi olarak yaşamaktadır. Ancak "dünya hayatının geçici cazibesi", hırsları veya "hiss-i zahiri" (yalnızca beş duyuya mahkum olması), onun kendi küçük, bencil parça gerçekliğine öylesine gömülmesine

neden olur ki, her an kuşatıldığı o devasa ilahi bütünü, hayat veren nefesi ve Allah'ın her zerredeki tecellilerini göremez hale gelir. Mevlana bu idraksizliği, *"Varlık alemindeki yüz binlerce denizler ve balıklar, o ikram ve ihsan huzurunda secde ederler"* ancak insan, gafleti sebebiyle bu muazzam senfoniyi işitmez, diyerek özetler.

Bu habersizlik, ontolojik bir kopuş değildir—çünkü insan istese de bütünden, kâinattan veya Allah'ın kudret dairesinden çıkamaz—fakat bu epistemolojik ve ruhsal bir kopuştur. Bütünden habersiz olan parça, kendi başına buyruk olduğunu, bağımsız bir varlık ve kudret gücüne sahip olduğunu zanneder. **Oysa o, tıpkı dev bir saatin işleyen ama kör bir dişlisi gibidir;** biyolojik işlevi devam etse bile manevi körlüğü nedeniyle bu işleyişten alacağı feyz, haz, mana ve ebediyet duygusu sıfırlanmıştır. Gaflet perdesi ancak "zikir", derin tefekkür ve ilahi hakikatin sürekli hatırlanmasıyla yırtılır. Parça, zikir vasıtasıyla nihayet hangi büyük bütünün mensubu olduğunu, nereye doğru aktığını idrak ederek gerçek huzura kavuşur.

Parçanın Kendine Odaklanması ve Bütün İçindeki Tanımını Terk Etmesi: Enaniyet ve Yıkıcılık

Parçanın bütünden kopmasının, o bütüne ait olduğunu unutmasının ve üstelik bütünün nizamına başkaldırmasının doğurduğu en büyük felaket, İslam literatüründe **"Enaniyet" (Ego/Benlik, Kibir)** kavramıyla incelenir. "Ene" (Ben) duygusu, aslında insana, mutlak bütün olan Yaratıcı'nın mutlak sıfatlarını kıyas yoluyla anlayabilmesi için verilmiş bir ölçü birimi, bir nevi "vahid-i kıyasî" (kıyaslama aleti)dir.
Bediüzzaman Said Nursi'ye göre, "Ene" aslında şeffaf bir ayna, kalınlığı olmayan itibarî bir çizgi (elif), manası kendinde olmayan ve başkasının manasını (Allah'ın isimlerini) gösteren şuurlu bir teldir (manay-ı harfî). Parça, asıl gayesinin, devasa kâinat bütünü içinde Allah'ın aynası olmak ve o büyük ahenge hizmet etmek olduğunu anladığında hakiki fonksiyonunu icra eder ve Kâinatın Tılsımını çözer. Ancak parça kendine odaklanıp, aynanın sırrını karartarak "Ben kendime aidim, varlığım ve başarım kendimdendir, manam benim içimdedir" diyerek bütün içindeki tanımını terk ederse, şeffaflığını yitirir, kalınlaşır, vücud-u insanı yutan koca bir ejderhaya ve sahibine başkaldıran bir firavuna dönüşür.

Kanser Hücresi Metaforu: Bütüne İsyan Eden Parça

Parçanın bütünün sistemini, sağlığını ve gayesini terk edip salt kendi bekasına, kendi hevesine ve sınırsız büyümesine odaklanması, maddi boyutta "kanser hücresi" metaforuyla muazzam bir şekilde açıklanabilir. İnsan bedeni, trilyonlarca farklı hücrenin muhteşem bir program dahilinde "bütün" için çalıştığı, fedakarlık üzerine kurulu bir organizmadır. Beden bütünlüğünde her hücre nerede duracağını, ne kadar yaşayacağını, hastalandığında veya ömrü dolduğunda bütünün selameti için nasıl kendini yok edeceğini (apoptoz) ve bedene nasıl hizmet edeceğini bilir.
Ancak bir hücre, DNA kodlarındaki bu "bütüne sadakat" ilkesini unutup sadece kendi parçasına, kendi menfaatine odaklanırsa, sistemin kurallarını tanımayarak kendi hegomonyasını kurmak üzere sınırsızca çoğalmaya başlar. Diğer hücrelerin besinini çalar, organların işleyişini bozar. Bütün içindeki tanımını terk eden, bütünden bağımsızlık ilan eden bu asi parça (kanser), en nihayetinde bütünü (bedeni) yıkıma uğratır; fakat asıl trajedi şudur ki, bedenin ölümüyle birlikte kendisi de mahvolur.

Manen de enaniyet, kibir, gurur ve **şan-şöhret tutkusu (hubb-u câh)** tam olarak ruhun ve toplumun kanseridir. Parça, bütün içindeki acziyetini unutup kendini merkez ilan ettiğinde, kâinat fabrikasının uyumlu bir çarkı olmaktan çıkıp, o fabrikanın diğer çarklarıyla çarpışan, sürtüşen, düzeni bozan ve nihayetinde fabrika sahibi (Allah) tarafından kırılıp atılmaya mahkum olan serseri bir unsura dönüşür. Gurur zayıflıktan gelir; parça, bütünden koptuğu için zayıflamıştır ve bu zayıflığı sahte bir kibirle örtmeye çalışır.

Buz Parçası ve Havuz: Erimek ya da Zayi Olmak

Parçanın bütündeki eriyişi veya erimeyi bencilce reddedişi, İslam ahlakında ve toplumsal hizmet şuurunda çarpıcı bir "buz parçası" metaforuyla izah edilir: *"Büyük bir havuza sahip olmak için, bir buz parçası hükmündeki enaniyet ve şahsiyetini o havuza atmaktır ve eritmek gerektir. Yoksa, o buz parçası erir, zayi olur; o havuzdan da istifade edilmez".*

Buradaki buz parçası, insanın bireysel egosunu (enaniyetini), kibrini ve sığ, katılaşmış şahsiyetini; havuz ise "Kevser-i Kur'aniye"den beslenen İslami şahs-ı maneviyi (kardeşlik topluluğunu, iyilik bütününü) temsil eder. Egosunu havuzun içine atıp eritebilen kişi (parça), o küçük buz kütlesinin sınırlı hacmi olmaktan çıkar, bütün havuzun devasa hacmine, gücüne ve derinliğine ortak olur. Bireyselliğini yitirir ama evrenselliği kazanır. Şahsiyeti cemaat içinde yok olmaz, aksine cemaatin ortak aklına, ruhuna bir değer katar.

Ancak parça, "Ben erimek istemiyorum, kendi katı sınırlarımı koruyacağım, kendi başıma var olacağım" diyerek havuza atlamayı reddeder ve enaniyetini muhafaza ederse, zamanın acımasız sıcaklığı karşısında o küçük buz parçası (ömür ve kabiliyetler) zaten eriyip toprakta, çamurda kaybolmaya, hiçliğe karışmaya mahkûmdur. Kendini bütüne entegre eden parça, bütünün vasıflarını kazanarak ölümsüzleşirken (beka); kendi sınırlarına hapsolan ve bütünleşmeyi reddeden parça, evrensel zaman akışı içinde çözülüp gitmekten ve zayi olmaktan kurtulamaz.

Sosyolojik ve Ahlaki Hiyerarşi: Parçaların Birbiriyle İlişkisi ve Öncelik Meselesi

İslam öğretisinde, ontolojik düzeydeki cüz-küll ilişkisi, sosyolojik ve hukuki alanda "birey" (fert) ve "toplum/ümmet" ilişkisi olarak tezahür eder. Felsefi ve sosyal bir problem olan "Parça mı önceliklidir yoksa bütün mü?" sorusuna İslam dini diyalektik bir sentezle cevap verir: **İslam, ne bireyi toplum içinde tamamen yok edip ezen mutlak bir kolektivizmi, ne de toplumu ve dayanışmayı hiçe sayan bencil, atomize bir bireyciliği kabul eder;** bu iki uç arasında hassas, hukuki ve ahlaki bir denge kurar.

Ferdin Zuhuru Cemiyette, Cemiyetin Kıyamı Fertte

Son devrin büyük mütefekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır, İslam'ın din-toplum ve birey-toplum ilişkisini tahlil ederken, ***"parça mı yoksa bütün mü öne çıkarılmalı"*** sorusuna son derece isabetli bir saptamayla cevap verir: ***"Ruh ile beden gibi ferdin zuhuru cemiyette, cemiyetin kıyamı ferdde... evvel ve ahir ikisinin kıvamı haktadır.".***

Bu ifade, parça ile bütün arasındaki diyalektiğin sosyolojik zirvesidir. Bireyin (parçanın)

potansiyeli, ahlakı, hukuku, dili ve yetenekleri ancak bir toplum (bütün) içinde "zuhur" eder, açığa çıkar ve anlam kazanır. Toplumdan soyutlanmış, dağ başında tamamen ıssız bir adada yaşayan bir insanın adalet, cömertlik, merhamet, sabır veya fedakârlık gibi yüksek insani vasıflarını eyleme dökebileceği bir pratik zemin yoktur. İslam'ın zekat, sadaka, cemaatle namaz, hac, kurban gibi neredeyse tüm temel ibadetleri, bireyi izole bir hayattan koparıp diğer parçalarla temas etmeye ve bütünleşmeye zorlar.

Öte yandan, toplumun (bütünün) ayakta kalabilmesi, dirliği ve düzeni ("kıyamı") ise tek tek o toplumu oluşturan fertlerin (parçaların) ahlaki sağlamlığına, şuuruna ve vicdanına bağlıdır. Eğer parçalar yozlaşır, sorumluluk bilincini yitirirse, sözleşmelerle veya kanunlarla ayakta tutulmaya çalışılan bütün hızla çöküşe geçer. Nitekim Kur'an-ı Kerim, bireyi (parçayı) ezip geçmez; haksız yere bir cana kıymayı bütün insanlığı öldürmekle eşdeğer tutarak bireye "tüm bütüne bedel" en yüksek değeri atfeder (Mâide 32). Ancak aynı Kur'an, ***"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir ümmet bulunsun" (Âl-i İmrân, 3/104)*** ayetiyle fertleri otonom, mekanik zerreler olmaktan çıkarıp teleolojik bir gaye etrafında bütünleşmiş bir ümmet (şahs-ı manevi) haline getirerek bütünü de korur. Yani İslam, hak ve sorumluluk bakımından ferdi (parçayı) muhatap alır, ancak onun kemalini ve eylemini cemiyet (bütün) içinde gerçekleştirir. Parça ile bütün birbirine rakip değil, birbirinin mütemmimidir.

Tek Vücut Olan Parçalar: Ümmet Bilinci ve Organların Dayanışması

İslam'da parçaların (bireylerin) kendi kimliklerini kaybetmeden ama bütüne karşı en yüksek sorumluluğu hissederek nasıl birleşmesi ve kendi aralarında nasıl bir ilişki kurması gerektiği, bizzat Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şu meşhur hadisinde kusursuzca formüle edilmiştir: ***"Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine merhamet etmekte ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.".***

Bu hadis, parçanın bütünden kopmasının, kendi egosuna gömülmesinin veya diğer parçalara karşı kayıtsız kalmasının İslami varoluşa aykırılığını vurgular. Bir elde meydana gelen enfeksiyon, ***"Bu eli ilgilendirir, bedenin geri kalanı sağlıklıdır"*** denilerek göz ardı edilemez; çünkü elin acısı, beyni uykusuz bırakır, tüm bedenin ateşini yükseltir. Modern dünyada coğrafyaların, ulusların, sınırların ve dillerin parçaladığı insanlık ailesini, evrensel bir "inanç, vicdan ve kardeşlik bütünü" etrafında toplayan *Ümmet* fikri, tam olarak bu uzuv-beden (parça-bütün) ilişkisine dayanır.

Kur'an-ı Kerim, parçaların kendi bağımsız benliklerini korurken aynı zamanda kopmaz bir bütün oluşturmasını ***Saff Suresi 4.*** ayetteki muazzam bir metaforla taçlandırır: ***"Şüphesiz Allah, kendi yolunda, sanki kurşunla kaynatılmış, kenetlenmiş bir bina (bünyân-un mersûs) gibi saf bağlayarak çarpışanları sever."*** Bu "kenetlenmiş duvar" metaforunda her bir mümin (parça/cüz), yapıyı oluşturan tuğlalardan biridir. Tek bir tuğla kendi başına zayıftır, dış etkilere açıktır ve kolayca sarsılabilir; ancak inanç, muhabbet ve kardeşlik harcıyla diğer tuğlalara kenetlendiğinde, ortaya aşılması imkânsız, yekpare bir bütün (küll) çıkar. Bütünün (duvarın) sağlamlığı her bir parçanın (tuğlanın) mukavemetine ve diğer parçalarla olan kopmaz bağına bağlıdır. Parçalar arasındaki boşluklar o dayanışma ruhuyla sımsıkı kapatıldığında, tekil unsurlar zayi olmaz, aksine daha yüce bir varlık zemini bularak en kâmil toplumsal modele dönüşür.

Ayrıca aynı kaynaklarda, parçaların birbiriyle rekabet etmesi şiddetle reddedilir. Bir bedende

göz, kulağa rakip olmaz; el, ayağı çelmeleyip düşürmez. Aksine, **parçalar birbirlerinin kusurunu örter, noksanını tamamlar ve bedenin (bütünün) yaşaması için ahenk içinde çalışırlar.** Bir fabrikadaki çarkların birbirini kırmak yerine ortak bir üretime hizmet etmesi gibi, toplumdaki bireyler de ancak yardımlaşarak, dayanışarak (tesanüd) ve ahlaki erdemleri kuşanarak bütünü selamete ulaştırırlar. Coğrafi olarak dünyanın diğer ucundaki bir parçanın (Müslümanın) çektiği acıyı, merkezin kendi acısı olarak hissetmesi, parçaların bütün içinde nasıl senkronize olması gerektiğinin en yüce ahlaki tezahürüdür.

Sonuç

İslam felsefesi, kelam, tasavvuf ve ahlak öğretisinde parça ve bütün ilişkisi, sıradan bir maddesel kompozisyonun, aritmetik bir toplamın veya mekanik bir yığının çok ötesinde varoluşsal, teolojik ve sosyolojik bir derinliğe sahiptir. Ortaya konan bulgular ve tefekkür silsilesi şu temel eğilimleri ve gerçekleri işaret etmektedir:

1. **Parça Bütüne Muhtaçtır ve O'nun Sırrını Yansıtır:**
   İster mantıksal düzlemde ***cüz/küll*** olarak, ister kelamî düzlemde ***atom/cisim*** olarak ele alınsın, parçanın yaratıcısı ve maliki ile bütünün yaratıcısı ve maliki aynıdır. **Makro kozmos (evren) ile mikro kozmos (insan/atom)** aynı ilahi kalemin eseridir ve bir parmak ile bir kâinat sistemi birbirine ontolojik bir nedensellik bağıyla sıkıca bağlıdır.

   Parça, asla bağımsız bir tanrı değildir; o, bütünün sahibinin kudret elindeki bir işarettir.

2. **Öznenin Bütünde Erimesi En Yüksek Mertebedir:**
   Tasavvuf geleneği, bütünden kopuşun yarattığı ıstırabı (Ney metaforu) ve parçanın aslına (bütüne) dönüş iştiyakını varoluşun temeline koyar.

   Kendini okyanustan ayrı sanan damlanın (sınırlı nefsin), okyanusun bizzat kendisine kavuşarak özelliğini yitirmesi (Fenâ fillah) ve ardından o bütünde ebedileşmesi (Bekâ billah), insan-ı kâmil olmanın yegâne sırrıdır.

3. **Bencillik ve Yabancılaşma Yıkımı Getirir:**
   Parçanın, kendi küçücük hudutlarını mutlaklaştırıp (*enaniyet*) içine girmesi gereken havuza direnen bir *buz parçası* yahut bütünün uyumuna isyan edip sadece kendi büyümesine odaklanan bir *kanser hücresi* gibi davranması, hem parçanın kendisinin hem de hizmet etmesi gereken bütünlüğün (toplumun, bedenin, nizamın) tahribiyle sonuçlanır.

4. **İdeal Olan Sağlıklı Bir Ortak Yaşam ve Diyalektiktir (Ümmet/Cemiyet):**
   "Parça mı önceliklidir yoksa bütün mü?" sorusuna İslamiyet itidalli bir cevap verir:

   Birey, toplum bütününün bir parçasıdır ancak bu bir yok oluş, bir asimilasyon değil, yeteneklerin, hukukun ve ahlakın zuhur ettiği bir inkişaf zeminidir.

Organların bedeni yaşatması gibi, bireyler de şahs-ı maneviyi yaşatır; zira bütünün bekası fertlerin vicdanına emanettir.

5. **Farkındalık İnsaniyetin Şartıdır:**
   İnsanın o devasa bütünün (kâinatın ve ilahi rahmetin) bir parçası olduğunu unutup denizdeki balık misali gaflete düşmesi, varlığı salt bir mekaniğe indirger.

   Ancak **idrak ve zikir ile parça, kendi evrensel konumunu keşfeder.**

Nihayetinde, İslam düşüncesi parçayı yoksaymaz ve küçümsemez; tam aksine o parçanın kendi hevesinden vazgeçip "Küll"ü (bütünü) tanıyarak onun hesabına hareket ettiğinde ne kadar kıymetli bir aynaya, ne kadar eşsiz bir yansımaya dönüşeceğini ispat eder.

İnsanın asıl görevi, cüz'i, fani ve sınırlı varlığını, küllî, baki ve mutlak olanın yoluna feda ederek geçici olana değil, sonsuz olana eklenmek ve mutlak anlamı yakalamaktır.

(YZ desteği ile hazırlanmıştır)

11.07.2026 Balıkesir

Yusuf Canbulat

Alıntılanan çalışmalar

1. Küll ile külli ve cüz ile cüzi kelimelerinin aralarındaki anlam ilişkisi nedir?, https://sorularlaislamiyet.com/kull-ile-kulli-ve-cuz-ile-cuzi-kelimelerinin-aralarindaki-anlam-iliskisi-nedir-kulliyyun-zu-cuziyy-0
2. 9. Cüz ve cüzî ile küll ve küllî kavramlarının manası nedir? - Risale İzah, https://risaleizah.com/20-cuz-ve-cuzi-ile-kull-ve-kulli-kavramlarinin-manasi-nedir.html
3. Risale-i Nur'dan bazı kavramlar - YENİ ASYA, https://www.yeniasya.com.tr/ibrahim-ersoylu/risale-i-nur-dan-bazi-kavramlar_401885
4. Küll-Küllî; Cüz-Cüz'î - Risale Online, https://risale.online/soru-cevap/kull-kulli-cuz-cuzi
5. "Külli, cüz'i kadar kolaydır. Cüz, küll kadar kıymetlidir." Cümlesini cüz, cüz'i, küll, külli tabirleri arasındaki farkı da ifade ederek izah eder misiniz? | Sorularla Risale, https://sorularlarisale.com/kulli-cuzi-kadar-kolaydir-cuz-kull-kadar-kiymetlidir-cumlesini-cuz-cuzi-kull-kulli-tabirleri-arasindaki-farki-da-ifade
6. "Bir küll ne şeye muhtaç ise, cüzü de o şeye muhtaçtır. Meselâ: Bir şecerenin meydana gelmesi için ne lâzım ise, bir semerenin vücuduna da lâzımdır." Devamıyla izah eder misiniz? | Sorularla Risale, https://sorularlarisale.com/bir-kull-ne-seye-muhtac-ise-cuzu-de-o-seye-muhtactir-mesela-bir-secerenin-meydana-gelmesi-icin-ne-lazim-ise-bir
7. Risale-i Nur'da cüz, cüz'î, küll, küllî kavramları - Yeni Asya, https://www.yeniasya.com.tr/m-fahri-utkan/risale-i-nur-da-cuz-cuz-i-kull-kulli-kavramlari_392350
8. Hayatın "cüz'i bir cüz'ü, küll ve külli hükmüne getirmesini ve külli şeyleri bir cüz'e sığıştırmaya sebep" olmasını açıklar mısınız? | Sorularla Risale,

https://sorularlarisale.com/hayatin-cuzi-bir-cuzu-kull-ve-kulli-hukmune-getirmesini-ve-kulli-seyleri-bir-cuze-sigistirmaya-sebep-olmasini-aciklar
9. "Cüz"-"Küll", "Cüz'i"-"Küllî" ne demektir? | Sorularla Risale, https://sorularlarisale.com/cuz-kull-cuzi-kulli-ne-demektir
10. MU'TEZİLE ATOMCULUĞU* “Atomculuk” tabirinde oldukça modern çağrışıma neden olan bir şey vardır.1 Fakat görünü - DergiPark, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/179824
11. KELAM ATOMCULU KELAM ATOMCULU UNUN KAYNA I SORUNU - isamveri.org, https://isamveri.org/pdfdrg/D02420/2002_2/2002_2_KARADASC.pdf
12. Kelâm[cıların] Atomları ve Epikürcü Minimal Parçalar* - DergiPark, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/162783
13. "Cüz-ü lâyetecezza zerresinden insana, insandan şems-i şumusa müteselsil mahrutî silsilenin vasatındaki cevher-i feridi, insan-ı mükerremdir." cümlesini izah eder misiniz? | Sorularla Risale, https://sorularlarisale.com/cuz-u-layetecezza-zerresinden-insana-insandan-sems-i-sumusa-muteselsil-mahruti-silsilenin-vasatindaki-cevher-i-feridi
14. ALLAH'IN CÜZ'ÎLERİ (TİKELLER) BİLMESİ MESELESİ: İBN SİNÂ, GAZZÂLÎ VE HOCAZÂDE'NİN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILA - DergiPark, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/654100
15. Yaratan Bilmezse Kim Bilir? İbn Sînâ'ya Göre Allah'ın Cüz'îleri Bilmesi - İslam Araştırmaları Dergisi, http://isad.isam.org.tr/vdata/sayi13/isad013_acar.pdf
16. ibn sînâ'da ruh-beden ilişkisi ve ruhun ölümsüzlüğü problemi - Bursa Uludag University, https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/b224cf14-5bb1-42b3-bcb5-4402a281eee7/content
17. Risalelerde “kesretten vahdete ermek” diye bir tabir geçiyor; bu ne demektir, kesret ve vahdet ne manaya geliyor, açıklayabilir misiniz? | Sorularla Risale, https://sorularlarisale.com/risalelerde-kesretten-vahdete-ermek-diye-bir-tabir-geciyor-bu-ne-demektir-kesret-ve-vahdet-ne-manaya-geliyor
18. TASAVVUFTA VAHDETTE KESRET - mehmet izzet aslın, https://www.mehmetizzetaslin.com/?pnum=305&pt=N.%20T.%2018.%20Tasavvufta%20Vahdette%20Kesret,%20Kesrette%20Vahdet
19. Vahdet ve Kesret - DERGÂH, https://defter-i-ussak.blogspot.com/2025/01/vahdet-ve-kesret.html
20. Açık Medeniyet Kesrette Vahdet, Vahdette Kesret Diyalektiği - Kriter Dergi, https://kriterdergi.com/siyaset/acik-medeniyet-kesrette-vahdet-vahdette-kesret-diyalektigi
21. "Hayat kesret tabakatında bir tecelli-i vahdettir ve kesrette ehadiyetin bir ayinesidir..." cümlesini nasıl anlamalıyız? | Sorularla Risale, https://sorularlarisale.com/hayat-kesret-tabakatinda-bir-tecelli-i-vahdettir-ve-kesrette-ehadiyetin-bir-ayinesidir-cumlesini-nasil-anlamaliyiz
22. ·.MEVLANA· - isamveri.org, https://isamveri.org/pdfdrg/D161265/2008/2008_ERENA.pdf
23. Bekabillah makamının manasını ve ve hallerini açıklar mısınız? - Sorularla İslamiyet, https://sorularlaislamiyet.com/bekabillah-makaminin-manasini-ve-ve-hallerini-aciklar-misiniz-0
24. Tasavvuf'ta Fenâ ve Bekâ - Kübra Mıcık - DergiPark, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2775779
25. Yunus Emre - MorTaka, https://mortakasanat.com/index.php/2020/09/14/1271/
26. Zikir: Allah'ı Anmak Maksûdu Bulmaktır - Somuncu Baba Dergisi, https://www.somuncubaba.net/?p=26717
27. TASAVVUFTA FENA VE BEKA, https://www.mehmetizzetaslin.com/?pnum=294&pt=N.%20T.%2014.%20Tasavvufta%20Fena%

20ve%20Beka
28. Fenâfillah Makamı | İsmailağa - Resmî İnternet Sitesi, https://www.ismailaga.org.tr/21148-2
29. Tasavvuf nedir? - Sorularla İslamiyet - ehlisunnetbuyukleri.com | İslam Alimleri | Evliya Hayatları, https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Sorularla-Islamiyet/Detay/Tasavvuf-nedir/1695
30. Ney'in hikayesi mesnevi ilk 5 beyiti - Haberton, https://haberton.com/neyin-hikayesi-mesnevi-ilk-5-beyiti/
31. Mesnevi'nin İlk 18 Beyiti Şiiri - Fatih Lütfü Aydın - Antoloji.com, https://www.antoloji.com/mesnevi-nin-ilk-18-beyiti-siiri/
32. Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beyti (Neynâme) Üzerine Bir Deneme - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, https://if.asbu.edu.tr/sites/fakulteler/dif.asbu.edu.tr/files/inline-files/Seval_Busra_Ates.pdf
33. Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlikte Ney (Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde) Metaforu ile Telkin1 - kalem academy, http://kalemacademy.com/Cms_Data/Contents/KalemAcademyDB/Folders/SayiMakaleleri/~contents/HAT2H4DHNXXH62Y6/10-23863kalem-2021-201.pdf
34. dinle neyden - Somuncu Baba Dergisi, https://www.somuncubaba.net/?p=21144
35. Mesnevi'de Hayvan Karakterleri (Metaforları) Animal Metaphors in Mathnawi - Veteriner Kontrol Enstitüsü Müdürlükleri, https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/adana/Belgeler/dergi%202013/4.pdf
36. marifet denizinde suya kanamayan balıklar - DergiPark, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4336671
37. HZ. MEVLÂNA DÜŞÜNCESİNDE MANEVÎ GELİŞİMİN BEŞERÎ İLİŞKİLERE POZİTİF KATKISI - Semazen.net, https://www.semazen.net/hz-mevlana-dusuncesinde-manevi-gelisimin-beseri-iliskilere-pozitif-katkisi/
38. 8. Sınıf Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Din, Birey Ve Toplum konu anlatımı - Hürriyet, https://www.hurriyet.com.tr/egitim/8-sinif-din-kulturu-ve-ahlak-bilgisi-din-birey-ve-toplum-konu-anlatimi-41620142
39. ENE, GURUR, KENDİNİ BEĞENMEK, KİBİR - Sorularla Risale, https://sorularlarisale.com/ene-gurur-kendini-begenmek-kibir
40. Risale-i Nur'un Risale-i Nur ile Şerhi-7: Hücumat-ı Sitte Risalesi “Enaniyet Bahsi”nin Şerhi - Erdem AKÇA - Risale Haber, https://www.risalehaber.com/erdem-akca-risale-i-nurun-risale-i-nur-ile-serhi-7-hucumat-i-sitte-risalesi-26476yy.htm
41. Kanser Hücresi de Rahmete Âyinedir - Risale-i Nur Enstitüsü, https://www.risaleinurenstitusu.org/kanser-hucresi-de-rahmete-ayinedir/
42. Kibir ve Enaniyet - Risale Online, https://risale.online/soru-cevap/kibir-ve-enaniyet
43. Bahtiyar odur ki, buz parçası nev'indeki enâniyetini havuz içine atıp eritendir - Risale Haber, https://www.risalehaber.com/bahtiyar-odur-ki-buz-parcasi-nevindeki-enaniyetini-havuz-icine-atip-eritendir-437931h.htm
44. "Büyük bir havuza sahip olmak için, bir buz parçası hükmündeki enaniyet ve şahsiyetini o havuza atmaktır ve eritmek gerektir. Yoksa, o buz parçası erir,.." İzah eder misiniz? | Sorularla Risale, https://sorularlarisale.com/buyuk-bir-havuza-sahip-olmak-icin-bir-buz-parcasi-hukmundeki-enaniyet-ve-sahsiyetini-o-havuza-atmaktir-ve-eritmek
45. "Kevser-i Kur'aniden süzülen tatlı, büyük bir havuzu kazanmak için, bir buz parçası nevindeki şahsiyetini ve enaniyetini o havuz içine atıp eritendir." İzah eder misiniz? | Sorularla Risale,

https://sorularlarisale.com/kevser-i-kuraniden-suzulen-tatli-buyuk-bir-havuzu-kazanmak-icin-bir-buz-parcasi-nevindeki-sahsiyetini-ve-enaniyetini-o
46. Kur'an'da Ümmet Kavramı NihatUZUN - isamveri.org, https://isamveri.org/pdfdrg/D00033/2004_c40/2004_c40_4/2004_c40_4_UZUNN.pdf
47. din-birey ve toplum ilişkisi üzerine (ünver günay, peter berger, em hamdi ya - DergiPark, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/330402
48. DİN-BİREY VE TOPLUM İLİŞKİSİ ÜZERİNE - Mütefekkir, http://mutefekkir.aksaray.edu.tr/tr/pub/article/331929
49. İslâm'ın Topluma Verdiği Önemin 5 Göstergesi - Bi' Dünya Haber, https://www.bidunyahaber.org/islamin-topluma-verdigi-onemin-5-gostergesi/
50. 1. Din, Birey ve Toplum Birey:Toplumları oluşturan ve düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirl, https://onderalkan.com/dindersioyun.com/ders-notlari/8/8.3.3.pdf
51. Hüseyin Oruç: Ümmetçilik, teolojik temellere dayanan sosyolojik bir gerçekliktir, https://islamdusuncesi.org.tr/d/202/huseyin-oruc-ummetcilik-teolojik-temellere-dayanan-sosyolojik-bir-gercekliktir
52. Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine merhamet etmekte ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar - Nebevi Hadisler Ansiklopedisi Tercümesi, https://hadeethenc.com/tr/browse/hadith/4969
53. NİHAT HATİPOĞLU - Müslümanlar bir vücut gibidir - Sabah, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hatipoglu/2018/07/20/muslumanlar-bir-vucut-gibidir
54. Müminler Bir Beden, İki El Gibidirler - Siyer Vakfı, https://siyervakfi.org/muminler-bir-beden-iki-el-gibidirler/
55. Müminler bir vücut gibidir - Dinimiz İslam, https://m.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1118
56. Müminler bir vücudun azaları gibidir ne demektir? - Sorularla İslamiyet, https://sorularlaislamiyet.com/muminler-bir-vucudun-azalari-gibidir-ne-demektir
57. Müminin meseli - Yeni Şafak, https://www.yenisafak.com/yazarlar/faruk-beser/muminin-meseli-2026339